

Demény Lajos

Székely lustrák a fejedelem kori Erdélyben

A sajátos székely társadalomfejlődés egyedülálló kútfőit alkotják a feudalizmus korában a székely lustrák. A fogalom napjainkig él a székely köztudatban, bár igazi jelentése ma már egyre inkább elhalványodott. Az általános magyar köztudat, s különös a magyarországi mit sem tud róla, a történészek szűkebb körét leszámítva bizonyára először találkozik vele életében. Az idősebb nemzedék egyes tagjainak tudatában dereng talán valami, ha gimnáziumi tanulmányaikat felekezeti iskolában s különösen református kollégiumokban végezték, vagy éppenséggel kollégiumi bentlakásban laktak. Emlékezhetnek még a háromszögű lustrabotra, amelyre a bentlakásban élő diákok nevét szobánként vezették rá, hogy a szilencium, vagyis a csendes tanulásra fordított idő alatti naponta legalább kétszer tartott ellenőrzéskor a szolgálatos öregebb diákok a felügyelő tanár kíséretében könnyebben elvégezhessek a számbavételt. A szónak már akkor is legalább két értelme volt. Jelentette a háromszögű botra ragasztott névjegyzéket, de egyben magát az ellenőrzést is. Ezt örökítették meg a „jön a lustra” vagy „megkezdődött/befejeződött, véget ért a lustra”. Azt már kollégiumi bentlakók sem tudták, hogy a szokás gyökerei a feudalizmus kori székely történelemben nyúlnak vissza, hogy a lustra, vagyis a hadköteles székelyek jegyzéke, összeírás alapján ellenőrizték a hadi szemlén (mustrán) való megjelenést, illetve a róla való távolmaradást, hiányzást. A lustrába jegyezték be ha valaki a katonaköteles székelyek közül nem ez előírt ruhában és hadi felszereléssel jelent meg a hadi szemlén. Nem különben volt ez a kollégiumi bentlakók esetében, azzal a különbséggel, hogy az esetleges megjegyzés a rendületlenül megvetett ágyra, a füzetek és tankönyvek rendben tartására vagy éppen a testi tisztálkodásra vonatkozott.

A székely történelemben tehát a lustra fogalma az összeírást fedi. A szakirodalomban és a XVI–XVII. századi forrásokban jelölésére a székely lustrán kívül különböző szavakkal találkozunk, betűrendben a következőkkel: Cathalogus, collustratio, connumeratio, lajstron, inquisitio seu perlustratio, általános, vagy katonai összeírás, regestrum, regestum, ritkábban urbárium. Függetlenül azonban a jelölésére használt fogalmaktól a székely lustra írásbeli olyan forrást jelent, amellyel az egész kora újkori magyar történelemben csak a székelyeknél találkozunk. Ám Európa-szerre is az ehhez hasonló kútfő a pájukat ritkítják. A székely lustrákra emlékeztető katonai összeírásra csak a záporozsjei kozákoknál találkozunk. De az összeírást itt is az erdélyi fejedelem és lengyel király Báthory István honosította meg, amikor elrendelte a korabeli Lengyelországhoz tartozó Nyugat-Ukrajna szélein élő kozákok összeírását. A kozákok számára azzal párosult, hogy a regesztumba került egyének bizonyos előjogokban részesültek. Így alakult ki a záporozsjei kozákok két határozottan elkülönülő rendje: az úgynevezett regesztumos kozákoké (regesztovije kazaki) és a közönséges kozákoké. Az előbbi nem csupán a szabad, tehát a feudális kötelezettségek alóli mentességet jelentette, hanem idővel a tömeges felzárkózásukat a kiváltságokat élvező kishemességhez.

Számoltunk persze azzal, hogy a középkorban és kora újkorban Európa-szerre készültek katonai összeírások és jegyzékek akár a hadra szállt nemesekről, akár a jobbágyok, városok terhére kiállított harcosokról, esetleg a telekkatonákról, vagy éppenséggel a zsoldosokról, ha nem egyébert a zsold kifizetésére költött pénz elszámolása céljából. De ezek az írásbeli

források a korabeli társadalom csak kis részét érintették. A háború vagy hadjárat befejeztével rendszerint értéküket veszítették a kortársak szemében, és ezzel magyarázható, hogy nagyon szórványosan maradtak ránk. Nem tagadjuk viszont, hogy a hadtörténet szempontjából értékesek és bizonyos keretek között hasznosak a társadalomtörténet és a történelmi demográfia számára. A népszámlálást megelőző korszakban készültek más (statisztikai módszerekkel feldolgozható) kútfők is, mint amilyenek az urbáriumok, uradalmi leltárak vagy éppenséggel adóösszeírások. A felbecsülhetetlen értékük ellenére ezen kútfők is részlegeseek. Az urbáriumok például a XVIII. század második felében kezdeményezett úrbérrendezést megelőzően csak az egyes uradalmak jobbágylakosságát vették számba, és nem az egész település, terület, közigazgatási egység vagy országrész teljes parasztlakosságát. Hasonló a helyzet az uradalmi leltárak esetében is, ha ezek egyáltalán írásba foglalták az illető uradalom szolgáló népét. A tulajdonképpeni Erdély vonatkozásában még azzal is számolni kell, hogy mind az urbáriumok, mind az uradalmi inventáriumok a székely lustrákhoz viszonyítva időrendben későbbi keletűek. A ránk maradt történelmi kútfők között is a székely lustrák kronológiailag megelőzik őket. Általában véve még inkább érvényes a fenti megállapítás az adóösszeírásokra nézve, bár ezek nemegyszer átfogóban mint az urbáriumok vagy uradalmi leltárak.

A székely lustrák sajátossága és egyben rendkívüli értéke abban áll, hogy átfogták az egész székely társadalmat a nemesektől, a székely szóhasználat szerinti főnépektől a szolgálkig és jövevényekig. Mindezt nyilván akkor, ha általános összeírásról van szó.

Osszeállításuk kezdetét Mátyás király 1473. december 9-én a Modra vára mellőli táborban írt és Mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak küldött utasításaitól számítjuk. A táborában lévő maros- és udvarhelyszéki lófők és gyalogok panaszára elrendelte ugyanis a székelyek általános összeírását (az eredeti latin szövegben a *generalis collustratione* áll), mégpedig külön jegyzékben a lóföket és megint másban a gyalogokét, azzal a szigorú meghagyással, hogy senki főember az összeírtak helyzetén változtatni ne merjen. Változtatást, illetve magasabb rendi kategóriába való átirást csak a vajda eszközölhet, s ő is csak akkor, ha az érintett vagyoni helyzete megfelelt az új beosztásnak. Elrendelte egyben azt is, hogy az összeállított két jegyzéket neki megküldjék (et tabulus, quas confecitis ad nos etiam transmissiuri). Mátyás király leveléből, de még inkább az ő nevében 1466-ban hozott vajdai határozatból az is kiderül, hogy a rendkívüli intézkedést a székely társadalomban kialakult feszültségek váltották ki, közelebbről a lófők és gyalogok azon panasza, hogy a főnépek különböző visszaélésekkel a katonáskodó székelyeket jogaikból kiforgatják és elnyomják. A katonáskodó székelyek és a király politikája egymásra talált és az érdekek azonossága szülte tehát a lustrákat, mert a király a hadi szolgálatot teljesítő székely rétegeket oltalmába vette. Határozottan állíthatjuk tehát, hogy már kezdetüktől fogva a székely lustrák a sajátos székely társadalmi fejlődés és a központi hatalom politikájának a termékei, amit a ránk maradt XVII. századi összeírások minden kétséget kizáróan bizonyítanak.

Mátyás király idejétől kezdődően több-kevesebb következetességgel állítottak össze székely lustrákat. Ám ezek csak a XVI. század hatvanas éveinek kezdetétől maradtak ránk, s akkortól is csak töredékesen, 1600-ig mindössze 5 összeírás. Az eddigi feltáró munkánkban 1700-ig mintegy száz székely összeírást sikerült a romániai, magyarországi és ausztriai levéltárakban és kéziratárakban azonosítani. Az eredeti kéziratban vagy későbbi másolatban megőrzött székely lustrák katalógusának összeállítása, a kéziratok leírása kötelezett arra, hogy tüzetesebben megvizsgáljuk őket és kezdjük el rendszeres kiadásukat.

Rendeltetésüket és szerkezetüket tekintve a székely lustrák sokszínűek, legalább négy csoportra oszthatjuk őket: általános, részleges, katonai és végül adóösszeírások. Összefogó szóval népesség-összeírásnak neveztük őket. A csaknem száz XVII. századi lustra többségében katonai- és adóösszeírás. Kevesebb részükben általános vagy részleges összeírások.

A XVII. század első felében, de különösen Bethlen Gábor idejében több általános székely összeírást említenek a források, de közülük csak az 1614. évi maradt ránk egészében és eredeti kéziratban. Információkban mindenkinél az a leggazdagabb.

A fejedelem uralkodása kezdetétől mindenre kiterjedő áttekintést akart látni, hogy a katonáskodó székelység fennmaradását veszélyeztető XVII. század eleji eljobbágyosodás folyamatát a visszájára fordíthassa, mert a korabeli erdélyi hadsereg legalább kétharmadát a mintegy 12-15 ezernyi székely had alkotta. Nem volt sem elég anyagi forrása, sem más eszköze arra, hogy a székely hadról lemondhasson. Be kellett viszont látni, hogy a tömeges székelyföldi jobbágyosodást s vele együtt a katonáskodó székelyek fenyegető számbeli csökkenését nem lehet csupán a székely közösségi szabadságlevelekkel leállítani, annál kevésbé a visszájára fordítani. Elődei ilyen irányú törekvései sikertelenek voltak, mert a magukat önkéntesen jobbágyságra adó székelyek számára annyira súlyos lett a katonai szolgálat, hogy az általános szabadság értékét veszítette. Érdekeltté kellett tenni őket abban, hogy vállalják a szabadsággal járó katonai szolgálatot, hogy ez az állapot számukra kedvezőbb, mint a jobbágysors. Tudni kell ugyanis, hogy a székelyföldi jobbágy helyzete vármegyei sorstársával szemben sokkal kedvezőbb volt; kevesebb földesúri szolgálatot teljesített, nagyjából mentes volt a különböző adóktól és mindvégig megőrizte a szabad költözködési jogát. Éppen ezért Bethlen Gábor a nemesek erőszakos jobbágyosítása ellen erélyesen fellépve, a székelyföldi jobbágyság megadóztatását vezette be. Ez volt az általa követett székely politika sarkalatos pontja. Végző soron főleg ez által érte el a jobbágysorba jutott szabad székelyek visszaszerzését (*rekuperálását*) a hadi szolgálatot teljesítő lófők vagy gyalogos puskások közé.

Az 1614. évi Bethlen-féle lustrát már az összeállításra minden székere kirendelt fejedelmi biztosok általános összeírásnak (*generalis connumeratio*) nevezték, vagy a címekben jelezték, hogy az illető székben az összes székelyeket jegyzékbe vették (például Marosszéken: *Connumeratio Universonum Siculorum Sedis Siculicalis Marus*, vagy Udvarhelyszéken *Connumeratio Universonum Sedis Siculicalis Udvarhely*). A lustra magában foglalja, a hiányzó Aranyosszék kivételével, az összes székely székeket. Általános népesség-összeírás ez a lustra főleg azért, mert minden egyes székelyföldi családfő nevét jegyzékbe vették, társadalmi és jogi állapotától függetlenül.

Az összeírást 1614. évi február 17. és 23. között ejtették meg egyidejűleg az arra Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékere, valamint a Háromszékere kirendelt fejedelmi biztosok. A székeken belül településenként írták össze a családfőket, mégpedig a társadalmi rendek szerint, tehát külön-külön a nemeseket vagy főnépeket (*nobiles, primores*), lófőket (*primipili*), gyalogos puskásokat (*pedites pixidarii*), szabadosokat (*libertini*), ezek özvegyeiket (*viduae*), a különböző jogállású jobbágyokat. (Utóbbin belül: ősjobbágyokat = *jobagiones avitici* vagy *antiqui*; fejekötött jobbágyokat = *jobagiones subiugati* vagy *ligati*; a konfiskált, konfiskálás előtti vagy utáni jobbágyokat = *jobagiones confiscati, ante vel post confiscationem*; a külső és jövevény jobbágyokat = *jobagiones extranei, advenaes*; a vármegyei és általában a lakságból származó és a Székelyföldre bevándorolt zselléreket = *inquilini siculicales* és végül

a szolgálakat [servi].) A külső és jövevény, a fejekötött, a konfiscált és konfiskálás előtti vagy utáni jobbágysorba jutás körülményeit és okát, esetleg a földesurának a nevét is. A zselléreknél ugyancsak többé-kevésbé következetesen feljegyezték a származás helyét. A helyi sajátosságokat és adottságokat leszámítva nagyjából az egész 1614. évi lustra szerkezete egységes. A településenkénti jegyzéket zárja vagy a teljes vagy rétegenkénti számbeli összegezés. Ez utóbbi viszont Csík- és Gyergyószék esetében hiányzik.

A háromszéki összeírás egyik szembevetendő sajátossága, hogy itt megint csak többé-kevésbé következetesen feljegyezték, ha egyik vagy másik nemes, de még inkább lófő, gyalogos puskás és szabados jobbágyságra adta magát, elbujdosott vagy éppenséggel szolga lett és milyen oknál fogva. Azt is rendszeresen jelezték, hogy kiket állított vissza Petki János székely generális a gyalogos puskások sorába. Tömérdek a családnevekhez fűzött sokszínű megjegyzés, az olyszerű mint: beteg, bujdosó, csavargó, vagus, elszökött, béna, sánta, vak, világtalan, nyomorék, szegény, koldus, néma, süket, félszeg, gutaütött, foglalkozás szerint ács, aranyműves, bányász, solymár, csordapásztor, disznópásztor, juhász, hámos, kertész, kocsis, kolcsár, lovász, molnár, notarius, pap, barát vagy szerzetes, iskolamester, rektor stb. Természetesen külön írták össze a városi rendeket és a kiváltságos települések (a két udvarhelyszéki Oláhfalva) lakóit és a zsendelycsinálással, deszkavágással szolgáló zetalakiakat.

A Bethlen-féle lustra a helytörténet, a történelmi demográfia és genealógia vagy származástan, a családtörténet egyik leggazdagabb kútforrása a XVII. század elejéről. Ha valaki székelyföldi szülőfaluja történetével, családjáé leszármazásával akar foglalkozni semmiképpen sem kerülheti meg ezt a felette becses forrást. Nincs már olyan forrás, amely annyira részletesen, sokszínűen és árnyaltan tükrözné a XVII. századi székelyföldi jobbágysodás/jobbágysítás jelenségét, mint az 1614. évi általános székely összeírás. Hogy milyen körülmények között és milyen oknál fogva jutott egyik vagy másik szabad székely jobbágysorba a nevezett kútforrás a következőket említi: erővel, hatalmasul tették jobbággá, szabad akarata szerint adta magát jobbágyságra, adóssággért, akasztófától való megmentésért, anyja vagy apja után lett jobbágy, vagy azért mert jobbágyleányt vett el feleségül, bátyja feleségével közösködött, két felesége volt, elhagyta feleségét, leánya vagy maga paráználkodott, hadba ment, egy kenyéren élt jobbággá tett bátyjával, a rája rótt bírságot nem tudta kifizetni, a rája bízott barmokat áron alul adta el, elszegődött az egyházhoz, gyilkolt, vérontást okozott, megszegte a falu erdejére tett tilalmat, farkast, őzet, fogott a földesúr erdejében, lopásért fejeváltságért, foglyot szalasztott el, fogságból szabadították ki, gyógyításra felvett pénzért, hamis hitért vagy tanúskodásért, ház felgyújtásáért, hűtlenségért, kezességért, kölcsön vett pénz visszafizetésének elmulasztásáért, latorságért és lopásért, oltalomért, elkötötte magát bizonyos összegért, adott számú baromért, megnevezett mennyiségű gabonáért, éhség miatt, vérbírságért, vetésre ment marháért, zálogba ment marhájáért, zálogba adta magát, mert húshagvyó hétfőn nem akart táncolni, a tisztartóra támadott, rágalmazásért, szegénysége miatt, pénzen vásárolt nemesi jószágra szállott, mert érte prókátorkodtak stb. Ezzel távolról sem merítettük ki azokat a körülményeket és okokat, amelyeknél fogva a XVII. század elején Bethlen Gábor megállapítása szerint csak Bocskai István uralkodása után mintegy hatezer székely családfő jutott jobbágysorba, tehát a székelyföldi lakosság harminc százaléka. De a felsoroltak mégis sugallják, hogy mennyi feszültség halmozódott fel a székely társadalomban, hogy mily nagy arányokat öltött a társadalmi

mobilitás és főleg a társadalmi ranglétrán való süllyedés, ami – mint mondtuk – veszélybe hozta a katonáskodó szabad székelység létét.

Ugyanílyen mértékű volt a Bethlen-féle lustra tükrében a területi mobilitás, a be- és kivándorlás. A Mihály- és Basta-kori mérhetetlenül nagy vérveszteség és pusztítás, az őket követő természeti csapások, a ragályos betegségek áldozata lett esetenként egy-egy egész település lakossága, néha egyik vagy másik székely szék összlakosságának egyharmada vagy éppen fele. Háromszékről például százával bujdosnak el szabad székelyek a mérhetetlen éhínség és szegénység miatt. Mindez magyarázza a lakosságcsere hihetetlen arányait. A lustrát megelőző 10-12 év alatt példának okáért a marosszéki feudális függőségben élő lakosság fele cserélődött ki. A kipusztult népesség helyébe a bevándorlók és jövevények telepedtek meg, közöttük százával a románok. Marosszéken a frissen bevándorolt románok aránya csupán egy évtized alatt elérte az összlakosság 5 százalékát. Ez volt Marosszéken és általában az egész Székelyföldön a román megtelepedés első számottevő hulláma. Viszonylag jelentős volt Marosszéken a bevándorolt szászok, háromszékiek, magyarországiak, fogarásföldiek, havaselveiek és moldvaiak száma, de települtek be Székelyföldre távolabbi vidékekről és országokból érkezettek is, közöttük tótok, törökök, rácok, horvátok, csehek, lengyelek, kozákok, muszkák, és mások is szép számban. Leszámítva a Székelyföldön belüli (ide számítottuk az aranyosszéki településeket is) vándorlást, az említett korszakban több mint 550 helységről, tájegységről, vidékről, országrészről és országból telepedtek le a Székelyföldre jövevények, de mindezt meghaladta a 425 székelyföldi település lakóinak helyváltoztatása.

A Bethlen-féle lustra több mint 20 000 családfőt vett számba a megnevezett 386 településén.

A XVII. századi népességösszeírások közül hosszabban időztünk el az 1614. évi lustrán. Érzékeltetni szeretnénk volna, hogy ez a kútfő pártját ritkító (ha nem egyedülálló) nem csak az egész magyar, hanem az összeurópai XVII. századi történelemben. A forrás a fejedelmi székely politika terméke éppen úgy, mint az az 1619-ben készült székelyföldi adóösszeírás, amelyből eddig három jegyzéket azonosítottunk és közöltünk a Bethlen-féle lustrával és más nyolc összeírással együtt a nemrég megjelent Székely Oklevéltár új sorozata IV. kötetében. Az 1619. évi három jegyzék magában foglalja a kézdiszéki és a csík- gyergyó- és kászonzéki nemesek, lófők és jobbágyaik külön-külön jegyzékét székenként és megint más jegyzékben a csík-, gyergyó-, és kászonzéki gyalogos puskásokét. Ezek bizonyítják, hogy Bethlen Gábor a már említett székely politikájában a jobbágyok megadóztatását eltökélten követte. Ám ugyanerről tanúskodik az 1627. évi összeírás is, amelyből eddig az Udvarhelyszékre vonatkozó rész került elő és látott nyomdafestéket a már idézett frissen megjelent kötetben. Meg kell azonban jegyeznünk ennek kapcsán azt is, hogy az 1627. évi összeírás jelzi egyben a Bethlen-féle székely politika sikerét, nevezetesen azon törekvésének eredményét, hogy a jobbágysorba jutott székelyek közül minél többet szerezzen vissza a katonáskodó szabad székelyek, a rekuperált lófők és gyalogok két rendjébe. A hadi szolgálatra rekuperáltak száma Udvarhelyszéken 612 családfőt tesz ki, az egész összeírt lakosságot alkotó 4102 család csaknem 15 százalékát.

A két utóbbi összeírás is a XVII. századi általános székely népesség-összeírások számát gyarapítja, még akkor is ha belőlük csak az említett részek maradtak ránk.

A XVII. század utolsó két évtizedében, legalábbis az eddig számba vett székely lustrákból ítélve egyre nagyobb a székelyföldi adóösszeírások száma. Megemlítjük egyébként, hogy a

nevezett összeírásokban az állatok (ökrök, tehenek, lovak, juhok, sertések) számbavétele szerepel, ami azt bizonyítja, hogy az állattartásból származott az adózás alá eső jövedelem. Az adóösszeírásokat is székenként állították össze a települések rendjében a minden rendű és rangú székely állatállományával, de megesett az is, hogy csak a fizetendő összeget jegyezték fel, a családfóként bírt állatok felsorolása nélkül.

Külön kategóriaként alkotnak a XVII. századi székely népesség-összeírásokban katonai összeírások. Jellegüknél és szerkezetüknél fogva ezek eltérnek mind az általános, mind az adóösszeírásoktól. Noha ez esetben is a székenkénti számbavétel a mérvadó, de a jegyzékekbe a családneveket a katonai egységek (százak vagy századok és tízesek) szerint állították össze, mindig külön a lovasságot és megint külön a gyalogságot. A századokon belül a települések sorrendjét követték, még akkor is, ha a százast alkotó katonák több településből származtak. Rendeltetésüknél fogva a katonai összeírások elkészülte szorosan kapcsolódott nem csak a fejedelem vagy a székely katonai tisztségviselők (a székely generális vagy székely kapitány, a széki kapitányok) jelenlétében tartott hadi szemlékhez, hanem a székelyek hadjáratba indulása alkalmához is. A kimondottan katonai lustra jegyzékek aránya is jelentős a XVII. századi székely népesség-összeírások összességében. A jegyzékben csupán a családnevek szerepelnek, a hozzájuk fűzött szűkszavú megjegyzések pedig szorosan kapcsolódnak a hadi szolgálat teljesítéséhez. Éppen ezért a korabeli székely hadszervezés legfőbb kútfői közé tartoznak.

A részleges összeírások jellegüknél fogva a legváltozatosabbak. Magukban foglalhatták egy-egy szék valamelyik rendjét vagy a jobbágyorsba jutott székelyeket. Ám gyakoriak az olyan részleges összeírások, amelyek egy bizonyos hadjáratba induló székely katonai egység névjegyzékét tartalmazzák, vagy néha azoknak a székelyeknek a névsorát, akik nem jelentek meg a hadban. Ilyen az 1575. évi jegyzék azokról, akik a kerelőszentpáli csatában Báthory István oldalán harcoltak, a harc után érkeztek és végül azokról, akik távolmaradtak a harcról, de mindezek csak Marosszékről. Ilyen a két 1616. évi jegyzék, az első a gyergyószéki főnépek, lófők, gyalogos puskások és szabadosok, a másik a jobbágyorsba jutott csik-, gyergyó-, és kászonzéki lófők és gyalogok összeírása. 1653-ban azokat írták össze, akik a moldvai hadjáratban nem vettek részt, 1658-ban Csíkszékét, 1659-ben Kézdiszékét és 1691-ben Háromszékét.

Sajátos jellegűek van az 1602. és 1603. évi Basta-féle összeírásoknak, valamint az I. Rákóczi György jelenlétében összeállított 1635. és 1642–1643. évi lustráknak. Ezek annyiban általános összeírások, amennyiben az egész Székelyföldre vonatkoznak, kivéve a Basta-féle 5 lajstromot, amelyből Aranyosszék hiányzik. Ugyanakkor részlegesek, mert vagy kizárólagosan a hadköteles székelyeket vették számba, vagy főleg csak azok jegyzékét tartalmazzák. Basta ugyanis azokról a székelyekről állítatott össze székenkénti jegyzéket, mégpedig Marosszékről kettőt, akik felesküdték a császár hűségére. Ezen jegyzékben a jobbágyok összeírása felette foghéjas, mert az összes számbavettekhez viszonyítva alig éri el a 9 százalékot. Teljesen más a helyzet az I. Rákóczi György-féle összeírásokkal. Ezek már címükben is rögzítik, hogy a katonai szolgálatot teljesítőket vették számba. Igaz ugyan, hogy a ránk maradt lustrákban az összeírók többször is utalnak arra, hogy a jobbágyokat külön jegyzékbe vették fel, de ezek máig sem kerültek elő.

1635 őszén és 1636 végén I. Rákóczi György maga járta végig az egész Székelyföldet és tartott székenként hadi szemlét a katonáskodó székelyek felett. Ekkor állította össze a hadi szolgálatot teljesítő családfők és fiúgyerekeik legteljesebb jegyzékét a XVII. századból. Ám

az 1635. évi csík-, gyergyó- és kászonszéki lustra, akárcsak az 1636. évi aranyosszéki hollétéről máig sem tudunk semmit, de ránk maradt az 1642. évi aranyosszéki és az 1643. évi csík-, gyergyó-, és kászonszéki összeírás, amelyek szerkezete mindenben megegyezik az ismert és általunk kiadásra előkészített 1635. évi maros-, udvarhely- és háromszéki összeírások szerkezetével és tartalmukkal. Az I. Rákóczi György-féle összeírásokat is székenként és azokon belül településenként állították össze, szem előtt tartva minden helységben a katonáskodó székely rétegek ugyanazon sorrendjét: nemesek vagy főemberek, régi, új vagy rekuperált lófők és megint csak régi, új és rekuperált gyalogos puskások. Mindenik rend jegyzékének a végén számba vették az özvegyasszonyokat is, jelezvén, hogy örökségükről ki szolgál a hadban, ha volt ilyen, természetesen fiúgyerekeik névjegyzékével együtt. Általában a lustra az egész székelyföldi férfilakosságot tartotta szem előtt, a családfők mellett a fiútestvéreket, a vejeket és sógorokat és ami a legfontosabb az összes fiúgyerekeket a csecsemőktől a házas férfiakig, sőt a fiúunokákat is. Ebben a tekintetben a XVII. századi székely lustrák sorában az I. Rákóczi György-féle összeírás kivételével és egyedülálló, ami a székely családtörténet és a történelmi demográfia szempontjából a legbecsesebb kútfők sorába helyezi.

Az 1614. és 1635., illetve az 1642. és 1643. évi összeírások a székely történelem rendkívül forrásai közé tartoznak azért is, mert a székelyek társadalmi hovatartozását illetően zsinórmértékül szolgáltak már összeállításuktól kezdve. Ezekről a XVIII. század végén és a XIX. század elején több teljes vagy részleges másolat készült. Mi több, az I. Rákóczi György-féle lustrák eredetijéről még összeállításuk idején vagy alig pár napra rá a fejedelem számára tisztázatok készültek. Kivételes kezelésüket az biztosította, hogy bárki székely katonai szolgálatából fakadó szabad állapotját ezzel a kollektív szabadságlevél értékű forrással bizonyíthatta és bizonyította. Mivel azonban az 1562. évi segesvári országgyűlés a lófőket és a nemesek közé emelte, ugyancsak bárki székely, ha nemesi státusát akarta bizonyítani, a Bethlen és az I. Rákóczi György-féle lustrára hivatkozhatott és hivatkozott is joggal, ha ezekben ősei a lófők között szerepeltek, még akkor is, még akkor is, ha nem volt egyedi vagy kollektív, de névreszóló nemesi kiváltságlevelük vagy címeres levelük (úgynevezett armalisuk) a fejedelemtől. Bethlen Gábor 1623. évi utasításaira hivatkozva I. Rákóczi György 1635 őszén a csíkiak és udvarhelyszékiek panaszaira adott válaszában elrendelte, hogy a nemesek által erőszakkal jobbágságra fogott szabadosokat, lófőket és darabontokat „írják zászló alá”, és ha ezt valamelyik nemes meg akarná akadályozni az országgyűlés határozatok értelmében 400 Ft bírsággal büntessék. Meghagyta a székelyföldi tisztségviselőknek, hogy azokat, akiket zászló alá íratott megvédjék és „egyet is azok közül jobbágyokká tenni semmi úton ne engedjenek”. Egyben megtiltotta, hogy a férfi örökös nélkül maradt szabad székely örökséget akár lófő, akár darabant örökségről van szó, bárki „jobbágy örökséggé” tegyen. I. Rákóczi György ezen utasításait beiktatták az erdélyi törvénykönyv, az 1653-ban véglegesített és kiadott *Approbatæ Constitutiones* III. része 76. fejezete 12. paragrafusában mihez tartás végett. Bethlen Gábor biztosai az 1623-ban kibocsátott fejedelmi rendelkezés értelmében utasították a széki királybírákat: „Az egész székelységet kegyelmetek három rendbe: úgymint nemes ember, lovas lófő és darabant” rendbe sorolják. Bethlen Gábor biztosai tehát azt a köztudatott rögzítették, hogy székely az, aki a három rend egyikébe tagolódva katonai szolgálatot teljesít. A székelyföldi jobbágy ezek szerint nem volt székely. A Bethlen- és az I. Rákóczi György-féle lustrák így kaptak kivételes jelentőséget, és ez akkor lett különösen

fontos, amikor a császári és a magyar nemesség küzdelmében a megadóztatás került napirendre a XVIII. század végén és a XIX. század elején.

A székely lustrák összeállításának rendjét illetően forrásaink a XVII. század elejéig szűkszavúak. Bethlen Gábor idejétől kezdve viszont mind a fejedelmi utasításokból, mind pedig az összeírásokból vagy más kútfőkből részletesebb adataink vannak az összeállítás módozatairól. 1620 augusztusában Bethlen Gábor saját kezével írt és a kormányzó Bethlen Istvánhoz küldött levelében kifejtette véleményét a székely kérdés rendezéséről és főleg a nemesek erőszakos jobbágyosító törekvéseiről, valamint a székelyföldi jobbágyok megadóztatásáról. Az ürügyet erre a már említett 1619. évi összeírás szerinti adó behajtásának elmaradása szolgáltatott. Látnia kellett, hogy a székelyföldi nemesek jobbágyaik adó alá vetését ellenezve, minden eszközzel akadályozzák mind a pontos összeírást, mind az adó felhajtását. Utasítja tehát a kormányzót, hogy „rendeljen és bocsásson mindenik székre igaz commissariusokat, kik igazán connumerálják az ekéket és az szerét szedjék fel (az adót) az tisztek”. Az eke volt az ideális megadóztatási egység, de valójában a barmokat írták össze és azok száma szerint állapították meg, ha valaki egész vagy fél ekére adózik. A tisztek minden faluban „négy-négy avagy hat-hat személyt, 2 lófőt, 2 darabantot, 2 jobbágyot jelöljenek ki, és azok kiadhatnának igazán” minden jobbágy barmainak a számát. Ezt nevezte a fejedelem „székelyice” módra való összeírásnak, mert tudta, hogy a falu különböző társadalmi rendjei közötti érdekellentétekből fakadóan kölcsönösen kiadják egymást. Ebből az utasításból fejlődött ki a következő mindenfajta székely összeírás rendtartása. Az új rendtartásról az 1627. évi udvarhelyszéki lustra nyújt világos képet, ugyanis az összeírás kezdetén településenként jegyezték fel azon 6 személy (esküdt) nevét, akik a falusbíróval együtt eskü alatt tettek vallomást a kirendelt összeíró előtt a falu minden egyes családjának társadalmi, s ha kellett vagyoni állapotáról. Ezért szerepel többé-kevésbé következetesen a későbbi székely népesség-összeírásokban mindjárt a számba vett falu neve után a vallomást tevő falusbíró és esküdtek névszerinti jegyzéke. A jegyzékekből kitűnik, hogy a megnevezett személyek a település különböző rétegeiből kerültek ki. A XVII. század második felében az összeírásokhoz csatolt falunkénti lajstromok azt is elárulják, hogy a falusbíró és a melléje rendelt esküdtek írásban adták át a falu családfőinek jegyzékét, amelyeknek alapján a széki nótárius vagy fejedelmi biztos összeállította, letisztázta vagy letisztázhatta a véglegesített összeírást.

A katonai összeírások rendje persze más volt, mert ez esetben a százasok hadnagyainak volt a feladata, hogy hadi szemlén a megjelent székelyek jegyzékét összeállítsák vagy összeállíttassák és a széki kapitánynak átadják.

A székely népesség-összeírások válogatott bibliográfiája

1. Nyomtatásban megjelent lustrák

A székely főemberek névsora, akik II. János király hadában híven szolgáltak; A II. János király hadában híven szolgáltak; A II. János király hadában híven szolgált Udvarhely széki ... névsor; Maros, Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kászon, Kézdi, Sepsí, Orbai, székek 25 dénáros adójának összeírása, 1567-ről; A Csík, Gyergyó és Kászon széki főemberek és lófők összeírása.

Mind a négy összeírás megjelent: *Székely Oklevéltár*. Szerk.: SZABÓ KÁROLY. II. köt. Kolozsvárott, 1876. 194–206., 216–224., 269–277. p. Az 50 dénáros adót fizető székely főemberek összeírása Udvarhely-, Csík-, Gyergyó- és Kászonszéken. In: *Székely Oklevéltár*. IV. köt. Kolozsvárt, 1895. 37–46. p. A Kerelőszentpálnál Báthory István és Bekes Gáspár vívta

csatában a fejedelem hadában jelen volt, továbbá a harc után érkezett és végül a távolmaradott marosszéki székelyek névsora. In *Székely Oklevéltár*. 1219–1776. Közzéteszi BARABÁS SAMU. Budapest, 1934. 302–311. p. A Basta-féle összeírások 1602–1603. In *Székely Oklevéltár*. V. köt. Kiadja SZADECZKY LAJOS. Kolozsvár, 1896. 177–321. p.

A Genealógiai Füzetekben kiadott székely lustrák: VASS MIKLÓS: *Azok a keresztúrfelvi lakosok, akik Rudolf királynak hűséget esküdtek, 1603. február 20-án*. VI. (1908) évf. 1. sz. 26–27. p.; SÁNDOR IMRE: *Csikszéki lustra 1658-ból*. IX. (1911) 15–22. és 47–53. p. és X. (1912) 9–14., 45–51. és 69–74. p. KELEMEN LAJOS: *Gyergyószék lustrája 1616-ból*. V. (1907) 71–72. és 81–83. p.; VERESS SÁNDOR: *Aranyosszéki lustra 1642-ből*. IV. (1906) 38–39., 53–55., 62–63., 80–83., 91–92., 103–104., 115–116. és 123. p.; BIÁS ISTVÁN: *Kézdiszéki lustra 1659-ből*. VIII. (1910) 83–84. p.; SÁNDOR IMRE: *Háromszéki lustra 1691-ből*. IX. (1911) 73–78., 102–105. és 126–130. p.; uő: *Udvarhelyszéki lustra 1604-ből*. X. (1912) 9–14., 45–51. és 69–72. p.; GYÖRFFY ISTVÁN: *Csik-, Gyergyó- és Kászoszék lustrája 1614-ből*. XI. (1913) 49–54., 84–99. és 129–132. p.; BARABÁSY ISTVÁN: *Aranyosszéki összeírás 1711-ből*. V. (1907) 104–106. p.

Az összes 1575 és 1627 közötti székely lustrákat az eredeti kéziratok alapján közli: DEMÉNY LAJOS in *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. köt. Kolozsvár, 1998.

2. A lustrákról írt tanulmányok és közlemények válogatott jegyzéke

TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Erdélyi Kormányozhatósági Levéltárak*. Bp., 1973, 349–350. p. (Székely lustrajegyzékek és nemesi összeírások.)

DEMÉNY LAJOS: *Registre militare – izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secui din secolul al XVII-lea*. In Sub semnul lui Clío. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu. Cluj, 1974, 80–85. p.

IMREH ISTVÁN: *Über die Lustraverzeichnisse im Seklerland*. In *Populație și societate*. IV. köt. Cluj Napoca, 1980, 90–92. p.

DEMÉNY LAJOS: *Bethlen Gábor székely politikája*. In *Történeti tanulmányok*. II. Debrecen, 1993, 23–54. p.;

Uő: XVII. századi történelmünk kiaknázatlan forrásai: a székely katonai összeírások. In *Levéltári Közlemények* 66. évf. (1995), Bp., 1995, 53–56. p.

Uő: A fejedelmi székely politika mérlege. In *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 133–140. p.

TÜDÓS SIMON KINGA: *Une source de démographie historique: le registre militaire Szekler de 1635*. In *Revue Roumaine d'Histoire*. Bucharest, 1989. évf. 1–2. sz. 69–92. p. és 1992. évf. 3–4. sz. 291–308. p.

Uő: *A háromszéki hadköteles székelység társadalmi rétegződése 1635-ben*. In *Történelmi Szemle* 1991, 224–233. p.

Uő.: *Importata registrului militar secuiesc (1635) ca izvor de demografie istorică*. In *Revista istorică*. București, 1992. évf. 3–4. sz. 241–252. p.

GARDA DEZSŐ: *Gyergyó a történelmi idő vonzásában*. Székelyudvarhely, 1992; uő.: *Székely hadsereg és faluközösség*. Gyergyószentmiklós, 1994.

DEMÉNY LAJOS: *Demográfiai sajátosságok Marosszéken az 1614. évi Bethlen-féle összeírás tükrében*. In *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanaedik évfordulójára*. Kolozsvár, 1996, 148–158. p.

